

Chartas da la Lia en rumantsch

Georges Darms

1. Documents costituziunals da las Trais Lias

Differents manuscrits da texts da dretg cuntegnan suenter ils usuals statuts da cumin anc auters texts giuridics impurtants. Per ordinari sa tracta da traducziuns da differents contracts cun istanzas d'ordaifer il territori regional, per il qual ils statuts valan. Il pli vegl manuscrit enconuscent fin uss cun in tal supplement è il manuscrit en la Chesa Planta, Biblioteca Planta-Salis O,5,9, scrit il 1619¹. Quest manuscrit cuntegna suenter la traducziun dals statuts latins dal 1563, las *LEDSCHAS ET STRATVTS CIVILS DAL CVMOEN D'ENGIADINA ZVRA SVR PVNT HOTA*, f. 1–230, e divers supplements als statuts anc ils sequents texts, scrits dal medem maun sco ils statuts:

- a) *DA LA CHARTA DA LA LIA*, f. 262–267. I sa tracta d'ina traducziun dal “Bundesbrief” dal 1524 en sia versiun finala dals 23 da settember da quel onn. La traducziun è cumpletta, sco ch'ina cumparegliaziun cun il text original demussa, malgrà ch'il titel laschass plitost supponer mo in extract. Per ils detagls cf. l'ediziun dal text che suonda sut 3.2.
- b) *Artichels chia las trais Lias insemmel haun piglo auaunt ellas, da cumpagnia da saluær (...)*, f. 268–271. I sa tracta d'ina traducziun da l'«Artikelbrief Quasimodogeniti», numnà uschia pervi da sia indicaziun da la data en sia versiun definitiva: «Dattum Menntags nächst nach dem Sunntag quasi modo geniti, der do was uff vier tag apprillen, alda in der stat yllanantz uff angesetzten und gehalten Landtag, Nach Cristi unnser Lieben herren gepurt gezellt fünffzechennhundert zwenntzig und in dem vierden Jar.»² Il text rumantsch sa basa dentant, sco la dataziun a la fin dal text, *Dua<n>to in Cuoira dsieua l'g di da tuots sänks Anno dni 1523* (f. 271^r) lascha supponer, sin in text pli vegl ch'era vegnì preparà da la Lia da la Chadé e publitgà en differents lieus per vegnir tractà a la dieta da Glion dal 1524. Quest text na cuntegn anc betg l'introducziun dal text original, mabain cumenza directamain cun il prim artitgel. Il text rumantsch lascha er davent ils dus davos alineas dal text dal

1 Quest manuscrit (ChP O,5,9) è recepì en la seria dals manuscrits rumantschs en e-codices, <https://www.e-codices.unifr.ch/de/searchresult/list/one/cps/Statuten1619>, e po damai vegnir consultà electronicamain.

2 JECKLIN, *Urk. Verf.* 78–83.

1523 cun las indicaziuns, tge che duai anc succeder cun quest text³, damai ch'il proceder previs era vegnì terminà il 1524. La traducziun da la dataziun dal text rumantsch dals 'Artichels' n'è betg dal tut correcta; il text oriund inditgescha «Actum zû Chur **Freytags nach** allerheyligen tag. Im Jar. M.D.XXIII»⁴, damai ils 6 da november da quel onn.

- c) *Artichels da comoenas trais Lias*, f. 272–278. Qua sa tracti d'ina traducziun dals artitgels da Glion dal 1526. La traducziun suonda en general il text original⁵. Il 19avel puntg, in puntg relativamain curt, cf. JECKLIN, *Urk. Verf.* 93s., manca. Suenter la dataziun, *Dæda l'g lündaschdi dsieua S.IanBatista, in l'g ann, in l'g quæl s'innumbra da la naschenscha da nos chær segner Jesu christi MDXXVI.* (f. 277^r), resp. ils 25 da zercladur, mancan cun raschun las suttascripziuns dals scrivants dal text oriund che na vegnan dentant er betg remplazzadas da quella dal scrivant dal text rumantsch. Ma l' 'Appendix' è reprenì en la furma dal manuscrit B, cf. JECKLIN, *Urk. Verf.* 95, dentant senza il puntg 3, che pertutga mo «unns er getrüw lieb puntzgnossen von tisentis». En il text rumantsch suondan dentant anc ulteriuras indicaziuns che mussan, co che quests texts èn vegnids derasads:

Mu siand chia chiartas originalas nu<n> sun fattas plü co trais, et ad iminchia Lia dæda üna, e pero per amur da dabats e stoschs chi pudessan gnir qui zieva, haun alchüinas Drachüiras dumando dalg original üna scrittüra isaglæda (...). Sün que hauains nus Burgermeister, e cussalg da la cittæd Cuoira, træs aræff<et> agiauüschamaint dalg hundraiuel Martin Adam da Chiamuaschg, d'Engiadina zura, in nom e chiaschu<n> dalg cumoen allò a Chiamuaschk, do quaista scrittüra (...) (f. 277^v).

La copia è lura er datada: *sün l'g di dalg ann nouff, sco s'innumbra dsieua la naschenscha da christi, milli tschinktschient anns, uaink et sett* (f. 278^r), damai la data da la copia, betg da l'original. Las traducziuns rumantschas da quests texts pudessan pia er anc dar infurmaziuns supplementaras davart tractament e derasaziun da quests texts.

3 Quests dus alineas che mancan en il text rumantsch èn citads tar MARTIN BUNDI, *Zur Dynamik der frühen Reformbewegung in Graubünden*, Zwingliana 38, 2011, p. 7/8 ann. 9. En quel artitgel p. 5–8 er dapli detagls dal text dal 1523.

4 Il citat tenor il squitsch da Zwickau, digitalisà da la Bayerische Staatsbibliothek e da chattar cun https://reader.digital-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10162381_00005.html. Tar ils auters squitschs cf. BUNDI l. c., p. 6 cun ann. 6–8.

5 JECKLIN, *Urk. Verf.* 89–95.

- d) LIA DA LA CVMOENA CHIADE *cun l's sett chiantuns Schwizzers*, f. 279–282. I sa tracta d'ina lia tranter la Lia da la Chadé e «die Siben Orrt der Eydtgnoschaft», senza il chantun da Berna. La lia è vegnida *Dæda e duanto in la citæd Turich, sün la gioeffgia, eira l'g di da s^{ta} Lücia, in l's Milli, quattertschient, nunaŭnta et oick anns* (f. 282^v), damai ils 13 da december 1498. Il text tudestg original⁶ è vegnì scrit *sün quaistas chiartas duos, chi clamma<n> u dian l'üna sco l'otra*, uschia ch'igl è da supponer, che la traducziun rumantscha sa basia sin ina copia da quella ch'era destinada a la Lia da la Chadé. Il text è translatà cumplettamain per rumantsch, ma la preschentaziun variescha in pau da quella inditgada da JECKLIN e da JENNY (l. c. ann. 6). Er en auters cas pon ins constatar ina u l'autra pitschna varianta tranter il text tudestg e rumantsch. Uschia ha il text tudestg «Anthoni Teilers des allten richters in Bregalien», entant ch'il text rumantsch ha *Anthoni Thæler l'g uelg Mastræl d'Braiaglia*, e «Caspar Putatschen, Ammans in Münstertal» daventa *Caspar Guiascha da la ual da Müstail* (f. 282^v).
- e) ERBEINIGVNG, V VNIVN D:HIER=*ta cun l'g Cunto da Tirol*, f. 283–289^v. Quai è la traducziun dal contract tranter Maximilian I, l'uestg da Cuir Peter Ziegler e las Trais Lias, *La quæla (= chiarta) ais dæda, duantæda et sarræda, sün l'g Marculti auaunt l'g di da STumæsch apostel, eira l'g quindeschæual di Decembris, dsieua la nasche<n>scha da christi nos chær segnar Milli, tschink tschient et dischdoick, (...)* (f. 289^r). Er quest text cuntegn ina varianta u l'autra en la versiun rumantscha. Uschia vegn la titulatura da l'original, «Wir Maximilian, von gottes gnaden | Erwelter Römischer kayser, zu allennzeiten merer des Reichs, | in Germanien, zu Hungern, Dalmatien, Croatien etc. König, Erz= | hertzog zu Oesterreich, Hertzog zu Burgundi, zu Brabannt vnnd | Phalzgraue etc. an einem, Bvnd (sic) wir Paulus Bischoue zu Chur | (...)⁷ simplamain inditgada cun *Nus Maximilianus etc. et nūs Paulūs vaschk in Cuoira (...)* (f. 283^r).

6 Il text è edì da CONSTANZ JECKLIN, *Urkunden zur Staatsgeschichte Graubündens, 1. Graubünden und die Schweiz*, JHGG 20, 1890, 34–38, ina ediziun accessibla sur internet. El è reedì da RUDOLF JENNY, *Das Bündnis des Gotteshausbundes von 1498 mit den VII Orten der Eidgenossenschaft, seine Vorgeschichte und seine historische Bedeutung*, en: *Festschrift 600 Jahre Gotteshausbund*, Chur 1967, 331–334, ina ediziun che mussa ch'i fiss urgent da reedir quests texts tenor ils criteris actuals per ediziuns. Il contract è tractà là, p. 267–345.

7 Cità tenor ANTON PHILIPP SEGESSER, *Amtliche Sammlung der älteren eidgenössische Abschiede*, Bd.III/2, Luzern 1869, p. 1417–1421. Quests texts èn vegnids digitalisads da la Universitäts- und Landesbibliothek Düsseldorf ed en accessibels cun <http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/periodical/structure/207967>.

Dals artitgels da Glion dal 1524 è quai la suletta traducziun che m'è vegnida enconuschenta fin uss. Er ils artitgels da Glion dal 1526 chatt'ins mo darar en traducziun rumantscha, ma tuttina er en versiun valladra en il manuscrit AstGr B/N 16, cf. sut. Che quests texts èn gist da chattar en quest manuscrit n'è bain nagina casualità. La part principala è vegnida terminada ils 14 da schaner 1619 (f. 295^v). Il text è damai scrit anc durant la dretgira nauscha da Tusaun, organisada da differents peditgants, e sco autur vegn inditgà Lüci Papa, da quel temp peditgant a Samedan. I n'è bain er nagina casualità ch'i vegn translata la versiun dal 1524, senza indicaziun da l'uestg. Ils auters trais texts, senza ils 'Artitgels da Glion', chatt'ins anc en auters manuscrits, per ordinari a la fin da quels. Uschia cuntegnan ils manuscrits da l'Archiv dal stadi dal Grischun (AstGr) A 515, scrit 1664, A 195, scrit 1670, ed A 508, scrit 1716, quests trais texts. Er in manuscrit da la biblioteca rumantscha da la Chesa Planta cuntegna quels, ChP Bb 38. En quel sa chattan mo quests trais texts, ma en fitg bella scrittira e scrit d'in Johannes Planta Albertini, sco ch'i resorta da la fin da la *Conventiun cun il Tyrol, Anno 1518*, p. 28. Plinavant descriva SCHORTA, Rq. A1, 287 in manuscrit, scrit il 1653, che cuntegna vers la fin, suenter ils statuts, anc ils texts *Chiarta da la Lia 1524, Lia cun ls set chantuns ... 1498* e la *Cufgnentscha cun l'conto del Tirol, ditta Erbeinung* (sic). El tutgava da quel temp a l'antiquar Chasper Sutter da Samedan. Jau n'al hai betg pudì localisar. Tscherts manuscrits cuntegnan be dus da quests texts sper differents auters. En quest cas sa tracta da la 'Charta da la Lia' e da la 'Erbein[ig]ung' cun il cont dal Tirol dal 1518. Quest text vegn er translata e copià ditg suenter il contract dal 1642, in contract che scumandava la religiun evangelica, ma er anc suenter che l'Engiadina bassa era sa cumprada libra dal domini imperial il 1652. La 'Charta' e la 'Erbein[ig]ung' chatt'ins p.ex. en AstGr A 319, scrit 1680, damai gnanc 30 onns suenter l'indipendenza. Ils auters manuscrits che cuntegnan omadus texts, AstGr A 51, A 61, ChP 21 ed University of Pennsylvania Libraries (upl) 1265, dateschen pir dal 18avel tschientaner.

2. La Charta da la Lia

Il text ch'ins chatta il pli frequent en differents manuscrits è dentant la 'Charta da la Lia'. Il register dals manuscrits rumantschs privats da l'Archiv dal stadi dal Grischun inditgescha gia betg main che 19 manuscrits rumantschs che cuntegnan in text cun il titel 'Charta da la Lia'⁸. Er tranter ils manuscrits da la Chesa Planta datti plirs che cuntegnan quest text. Sin basa dal catalog da la collecziun da manuscrits hai jau dumbrà nov manu-

8 JENNY, *Handschriften* 644 s. v. Bundesbrief.

scrits cun in tal text⁹. I dat segiramain anc dapli. Ils texts da la Charta èn relativamain curts e stattan per ordinari vers la fin dal manuscrit, uschia ch'ins als po tgunsch survesair. Quest titel po dentant star tar pliras versiuns da questa charta. Il pli frequent vegn il text dal 1524 translata, ma i dat er traducziuns che sa basan sin la versiun renovada dal 1544. Ils dus texts sa differenzieschan cleramain, ma sulettamain quai che pertutga ils acturs principals da la Charta. Il 1524 era l'uestg da Cuira, da quel temp Paul Ziegler, betg stà d'accord cun il cuntegn da la Charta e n'ha betg sutscrit quella. Uschia cumenza la versiun dal 1524 cun «Wir Andres Abbt von Tisentis», entant che la versiun dal 1544 cumenza cun «Wir Lucius von Gottes gnaden Bischove zu Chur Wir Paulus von gottes gnaden Abbt zu Tisentis». Entant era Lucius Iter d'aventà uestg da Cuira il 1541, l'emprim uestg indigen dapi il 849, e Paul Nicolai era avat da Mustér. Ma per il rest è il text restà il medem, uschia che JECKLIN, *Urk. Verf.* 83–89 ha inditgà be las variantas da quel en connex cun l'ediziun dal text dal 1524. Auter che a l'entschatta ed a la fin tar ils nums dals acturs datti mo anc ina midada pli gronda tar la dataziun: empè da “am frytag nach Sant matheus | tag dess hellgenn zwelffbotthen unnd euangelistenn, Im Jar als mann zalt nach der geburt chrysti tusenndt funfhundertt zwentzig unn vier Jar” statt en la versiun dal 1544 “am zinstag sannd Martins tag Das ist der Aindliff tag Winttermonats im Jar Alls man zalt nach der geburt Christi Tusennt funffhunndert unnd im Vier undvierzigsten Jar” (JECKLIN, *Urk. Verf.* 89 cun ann.1).

Ina versiun in pau pli speziala chatt'ins en intgins manuscrits scrits curt avant 1720. Là sa cloma il titel: COPIA | *Vaira, et expresa dels vairs, et sigillôs* | *Originæls* | *Della* | CHIARTA DELLA LIA FATTA À VIZAROL. | *Danoef giuræda, a confirmæda Anno 1712. dj. 12. July.* | *E translata in Romaunsch da me Peidar p. Jovalta V.D.M.*¹⁰ Il text è dentant cleramain quel da la charta dal 1544, cun LUCI (...) UVAJSCH DA CUIRA, e PAUL (...) AVÆD DA DISENTIS. Er la dataziun è quella da la versiun dal 1544: *Dæda ilg Mardiſün l' di da St. Martin, cioè als 11. d'9bris. dell' Ann zieva la Naschenscha da Christi Milli tschinctschient, e quaraunta quatter.* Effectivamain è la Charta dal 1544 «*einhalteniglich geschworen worden / im Jahr als man zehlt nach der Geburt Christi / ein Tausend siben hundert und zwölf den zwölfsten und drey und zwan-*

9 INES GARTMANN, *Catalog da la collecziun da manuscrits da la Fundaziun Planta Samedan*, 1975, Bb 2, 3, 4, 17, 20, 21, 25, 26, 38.

10 Cità tenor il manuscrit da la Pennsylvania University Libraries (upl) 135, 2_1–2_7. Quest manuscrit è er vegnì recepi en la seria dad e-codices e stat a disposiziun electronicamain là sut Schweizer Handschriften im Ausland, Pennsylvania.

tzigsten Septembris.»¹¹ I na dat dentant nagina charta originala d'inalia da Vazarouls dal 1471. Quella è vegnida inventada pir pli tard a l'entschatta dal 17avel tschientaner. Il text che stat tar questa indicaziun è l'emprim temp in text sin basa da la Charta dal 1524. Ils nums dals acturs mancan, medemamain la dataziun, ma il text citescha ils artitgels, «deren Datum wyßt Montag nechst nach dem Sontag Quasimodo geniti deß verschinen 1524. Jahrs»¹². En la pretendida charta dal 1471 vegn damai renvià ad in text dal 1524. Pli tard po er il text dal 1544 vegnir subsummà sut questa indicaziun, e per finir vegnan er ils acturs remplazzads cun las persunas correspudentas al temp: l'uvestg Ortlieb da Brandis e l'avat Johannes Schneckg da Muster¹³. Ins sto pia controllar il text che stat mintgamai sut il titel da la *Chiarta della Lia fatta a Vizarol*. Quest titel han ils manuscrits AstGr A 51, A 134, ChP Bb 25 ed upl 135, tuts dal medem scrivant, ch'inditgescha mintgamai ses num sin l'emprima pagina dal manuscrit: Peidar p. Jovalta, V.D.M. Ils differents manuscrits èn er datads, ed i vegn inditgà, per tgi ch'il manuscrit è vegnì scrit. Deplorablamain èn dentant ils emprims fegls donnegiads tar il manuscrit AstGr A 51, e tar il manuscrit A 134 è il mandant taglià davent. Il manuscrit upl 135 è scrit A^o. 1717. die 19. Augusti, il ms. A 134 A^o. 1719. die 23 Martij. Il medem titel ha er il manuscrit AstGr A 717. Quel è dentant scrit pir il 1828 a Latsch ed è, sco quai che cunzunt la fin dal text demussa, ina copia d'in dals manuscrits da Jovalta. Ils manuscrits cuntegnan tuts l'emprim *JLS STATUTS JN CHIOSSAS CRIMINÆLAS DALG HUNDRO COMOEN DA BRAWUOING IN ALTA RHÆTIA* ed auters texts da dretg¹⁴, ed il text da la Charta vegn pir en ina segunda part, sco er en ils blers auters manuscrits che cuntegnan quest text.

Entant ch'i na dat anc nagina ediziun dals auters texts rumantschs citads, datti almain duas publicaziuns dal text da la Charta. Ellas n'èn

11 Cità tenor *Bündtnerische Tractata Enthaltend Den Pundts=Breif gemeiner dreyer Pündten* (...), Andrea Pfeffer, Chur 1728. Questa indicaziun stat en in alinea supplementar che manca en las traducziuns rumantschas.

12 Cità tenor *Landsatzungen Gemeiner dreyer Pündten il alter hoher Rætia gelegen*, Anno MDC.XIX, [p. 10]. Tenor la davosa pagina è il text «Getruckt zû Züriych bey Johann Rüdolff Wolffen 1620.» El astgass damai er star en connex cun ils onns vaira turbulents suenter 1618. Il text è da chattar en furma electronica en la seria e-rara, <http://dx.doi.org/10.3931/e-rara-11567>. L'emprim squitsch grischun, *Rechte, und von den wahren versigleten Originalia abgetruckte Copeyen, loblich Gmeiner Drey Pündten Pundts- und desselben einverleibten Artickel Brieffs*. (...) Getruckt zu Banadutz, Durch Johann Georg Barbisch, im Jahr (...) 1683, p. 1–7, dat la charta dal 1544, ma exact il medem text sco quel da Turitg dal 1620 chatt'ins lura er en las *Land=Satzenungen Gemeiner Dreyer Pündten / in alter Hoher Rætia gelegen*: (...), Zu Chur, Bey Andreas Pfeffer Anno 1711, 5–11.

13 Cf. RUDOLF JENNY, *Der traditionelle Vazeroler Bund von 1471 und das Bündnis zwischen dem Grauen und dem Zehngerichtenbund vom 21. März 1471*, JHGG 98, 1968, 1–127.

14 Cf. la descripiun dal ms. AstGr A 51 ed A 134 tar JENNY, *Handschriften* 576 e 587.

dentant betg represchentativas per l'istorgia da quest text. In'emprima ediziun è da chattar en las AnSR 6, 1891, p. 76–82: *La chiarta da la lia, Stata renovada et clerifichiada da comünas 3 lias. Anno 1544*. Suenter quest text suonda anc *Il Malefiz ordnung Da comünas Trais Lias*, la traducziun d'in text publictà per tudestg il 1716. La fin fa ina poesia (p. 96) ch'inditgescha en furma poetica il cuntegn. Da quel resorta che l'autur haja er *scrit aint*:

Trastüt Civill, Et Criminall
Cun tuot Lur ledschas speziall
Eir Las remoderatiuns
Cumpraisas aint in quellas sun.

Quests 'trastüts' n'en dentant anc betg publictgads. La poesia è sutta-scritta cun N. Salutz, Ün Vegl da Onns Otant e sching. Ina funtauna per ils texts n'è betg inditgada. I fa damai l'impressiun ch'el haja translata sez quels. Dapli scleriment chatt'ins en la descripziun dals manuscrits rumantschs da l'Archiv dal stadi dal Grischun. Il manuscrit AstGr A 320 ha il medem cuntegn sco inditgà en la poesia ed è *Scrit a Coira, Anno 1806 die 18 Julii. Tras N. Salutz*. El ha dentant anc in schumellin, AstGr 324, «Genau gleiches Exemplar wie A 320. Späterer Besitzer Joh. Ant. Bühler, Coira anno 1880»¹⁵. Quel è damai stà la basa da l'ediziun dal text en las AnSR e l'editur è Gion Antoni Bühler, ch'era er redactor da las *Annalas* da quel temp ch'il text è vegnì publictgà. Ina controlla dals dus manuscrits ha confermà quai. Effectivamain ha Nuott Salutz scrit duas giadas pli u main ils medems texts. Il manuscrit AstGr 324 è datà cun *Coira, An<n>o 1806 18. Februar*. Il manuscrit publictgà è damai l'emprim ch'el ha scrit. Il text è fitg giuven, in dals pli giuvens manuscrits da quest text. El è plinavant en vallader, entant che tut ils auters manuscrits en puters, danor in, quel dal manuscrit AstGr B/N 16, cf. sut 4.1. Ils blers dateschan er gia dal 17avel tschientaner.

In segund text rumantsch da la charta da la lia è da chattar en RRC XI, 317–321: *Cobia della Chiarta da la Leja*. I sa tracta d'ina versiun da la Charta dal 1524, damai senza indicaziun da l'uvestg da Cuira: *No Andreas p<er> gratia da Dieu statuet da Desatis*. La furma *statuet* lascha supponer in model puter per il text; il scriptur vallader na para betg d'avair renconuschì la furma putera *avet per avat*. Il text che suonda quel da la Charta è il *Tschantamaint da Ledschas civilas (...), Descrittas di mai CTschent (...)* A^o 1785 adj: 2: 10 V.¹⁶ Il text è damai er scrit en vallader, fitg tardiv e betg represchentativ per il linguatg dal 17avel tschientaner, dal qual ils texts pli vegls derivan.

15 RUDOLF JENNY, *Handschriften* 609.

16 Il text deriva dal manuscrit da la Biblioteca rumantscha da la claustra da Mustér, BRM 111, cf. RRC Reg. 318 s. v. C(T)SCHR.

I saja anc fatg attent ad in auter text ‘rumantsch’ da la Charta da la lia edì en la RRC, XI, 1917, 1–5: *La charta de la liga in rvmansz d’Bregalia*. Sco gia il titel inditgescha sa tracti d’in text en bregagliot, er sch’i n’è betg nun-interessant che quel vegniva numnà «rumantsch da Bregaglia» da quel temp, “Anno 1586”. Il text è scrit “Per Josephum Stelis de Samadeno de Teùthonico, ad Pregaliensem Verniculam jnterpretem. Anno 1586”, sco quai ch’i resorta da la fin dal text. Il manuscrit da quel è medemamain en l’Archiv dal stadi dal Grischun, AB IV 6/68, sco quai ch’i resorta da RRC Reg p. 318 sut la sigla Cbgl. Là vegn er fatg attent sin ina nova ediziun da GIULIO BERTONI, *Archivum Romanicum* 2, 1918, 95–101, fatga en connex cun la recensiu da RRC XI, p. 94–109¹⁷. Il text è segiramain fitg interessant, dentant betg represchentativ per l’istorgia dal text en rumantsch. I ma para perquai inditgà da publitgar dals texts ils pli vegls che jau hai chattà quels che ma paran il pli represchentativs per quest intent.

3. Il manuscrit ChP O,5,9.

3.1. Descripziun dal manuscrit

Sin quest manuscrit ha SCHORTA, Rq A 1, 288, fatg attent en connex cun l’ediziun dals «Stratüts civils da l’ann 1605», p. 29oss. El al numna ZD⁴, inditgescha dentant sulettamain la pagina da titel. Il manuscrit è entitulà *LEDSCHAS ET STRATÛTS CIVILS DALG CVMOEN D’ENGIADINA ZVRA SVR PVNT HOTA*. Els èn vegnids *Scrìts giü, et in quaist cudesch ardüts, ad instantia e cüost e spaisa dalg Noebbel e modest giüüen <sar> Peider Curtin (...) in l’g ann MDCXVIII*¹⁸. Peider Curtin è damai il mandant da quest manuscrit. En autra scrittira stat giudim la pagina «Per Lucium Papam descripta sunt hæc Statüta.» Schorta n’inditgescha betg l’ulteriur cuntegn da quest manuscrit ed el n’al dovra er betg per sia ediziun dals statuts, perquai ch’il manuscrit è vegnì enconuscent ad el pir cura ch’il text tenor il manuscrit da Schanf dal 1605 era gia pront per la stampa. I sa tracta d’in vaira bel e bain scrit manuscrit da la biblioteca Planta-Salis da la Fundaziun Chesa Planta, che n’è betg anc accessibla libramain, sco la biblioteca rumantscha da questa fundaziun. Ella n’è er anc betg cataloghisada cumplettamain, uschia ch’ins po anc quintar cun surpraisas en questa biblioteca. Il manuscrit è dentant accessibel electronicamain cun <https://www.e-codices.unifr.ch/de/searchresult/list/one/cps/Statuten1619>. Il manuscrit cuntegn l’emprim las *Ledschas et Stratüts civils*, ina traducziun dals statuts latins

17 Per la lavur scientifica vegn ins en scadin cas a stuaier citar l’ediziun da BERTONI; l’ediziun da la RRC cuntegna vaira blers sbagls e n’inditgescha p.ex. er betg las rubricas latinas dal text, impurtantas en connex cun il pli vegl manuscrit rumantsch dal text dal 1544 en il ms. AstGr A/N 16, che duai vegnir tractà cun in’autra chaschun.

18 SCHORTA, l.c. ha per sbagl be M D C XVIII.

dal 1563, cun las cumplettaziuns fin il 1618 dal medem maun (f. 1–f. 245^r). Las aggiuntas dals 1624–1654 èn cumplettadas d’in segund maun directamain en il text u sin ils fegls 245^v–254^r. Lura suondan, suenter intgins fegls laschads vids per ulteriurs supplements (f. 255–266), ils contracts inditgads sin p. 7s. da quest artitgel (f. 262–289). La fin fan dus registers, l’emprim da l’emprim maun (f. 291–295^v), cun l’indicaziun a la fin *FINIS ADI 14 JANUARI 1619*. Il segund è per las aggiuntas fatgas en differents lieus e f. 245–254 (f. 296).

3.2. Il text puter da la Charta dal 1524

L’ediziun suonda vaira exact il manuscrit, ch’è scrit en ortografia vaira moderna. Abreviaziuns èn inditgadas en parantesas angularas (< >). <ŭ>, cun in segn che differenziescha quel cun segirtad dad <n> è duvrà intginas giadas (39x) empè da l’<u> simpel (768x). El vegn remplazzà qua cun <u>. <ſ> vegn duvrà be 3x, quai ch’è plitost excepziunal da quel temp. El è remplazzà cun <s>. Supplementarmain vegn inditgà ils differents puntgs dal text, che correspundan il bler ad in alineia en il text. Damai ch’ils texts rumantschs varieschan en la repartiziun dal text en alineas hai jau surpiglià la repartiziun dals puntgs da l’ediziun tudestga dal text.¹⁹

[262^r] DA LA CHARTA DA LA LIA

[Intr.] Nus Andrea per grazchia da Dieu Auæt a Tisentis, Jan da Marmels segner à Retzüns, et nus Cumoens tuots da cumoenas trais Lias, da quaista et da tschella uart dals munts, sco nus stanzain in nos cufinns. Cuffessain et fains à sauair ad ün et scodün, per nus et per tuots l’s nos chi uegnan zieua nus, co chia nos perdauaunts e uelgs, auaunt alchün temp, träs prusas, riælas chiaschuns, ad els et als lur chi gniuan dsieua els, per päscher, defensiun e pös, per adampchær lur uintüra, bain, e lod, in l’g nom da la nun spartida sænchia Trinitæd, haun sarro giu üna lia et intelligentia, sco chia cuntegnan las chiartas ueglas da la lia. Mu siand chia l’g stædi mundaun da tēmp in tēmp s’müda, hauain nus per päscher, pös, et uniun, à nus et als nos chi uegnan zieua nus, fat üna arnuanza da nossa passæda intelligentia e lia, cun declaraunza, fuorma e fiüra, eir cun puonks et artikels, sco qui zieua da plæd in plæd tschertamaing uain declaro e scrit ais

[1] Per l’g prüm chia nus tuots cumoenamaing et nun spartaiuelmaing, bun, fideil e chær, senn e parpoest uulains hauair da buns cunfederos, et saluær per nus et per l’s nos chi uegnan dsieua in æternum, infinna chia düra e rumagna fuond, loe, e plaz, et n’s agüdær cusglær l’g ün l’g oter, et

¹⁹ JECKLIN, *Urk. Verf.* 83–89.

n's stār tiers, cun tuot nos chüerp, hunur et aroba, paiais e lieud suainter nos pudair.

[262^v] Las strædas defendar et tegnar in pæsch, et n's laschær azieuar l'g ün l'g oter la cumpra da chioses u arobas wnælas, et n's dær aquellas fidelmaing e sainza frod

[2] Nus nun dessan eir artschaiuer üngün eister in nossa lia, sainza sapchüda e uoeglia dals sur amanzunos Sgniuors et confederos

[3] Item nun des üngüna Lia da las trais lias, sulletta cummanzær üna guerra dalg paiais, sainza cussalg, sapchüda, e uoeglia da las otras duos lias. Mu quæla lia aque surpasses, e cumanzess tæla arimur e guerra, cotræs las lias gnissan à gnir in guerra, dess uscheia quella Lia, la quæla haues do chiaschun ad üna tgning arimur e guerra, gnir chiastiæda da las otras duos lias, sainza mediaunta ungünna, p<er> cunschenscha, et eir las duos lias nun dessan esser ubliædas da dær agüd, cussalg e bÿstand à l'otra lia, la quæla ho cummanzo la guerra

[4] Mu scha qual Drachüra, Cumoen, u particulæra persuna, sainza sapchüda, cussalg, e uoeglia da las trais lias, cummanzassen arimuors da guerra, schi dessan alhura quels gnir chiastios da las trais lias, sco quels chi haun aruot hunur e sarramaint.

[5] Mu scha per riælas chiaschuns da d'hunur crudessen aint, scuncorgias, inimicitias, u necessitæds, chia Dieu saia louaunt, e chia l'üna u l'otra part haues scummanzo, schi ais alhura pachiagio e [263^r] clæramaing fafflo giu, quella part uain auisæda da l'otra cun chiartas, u in presche<n>scha, aquella des alhura sainza surtrær, trær tiers als p<ro>ssems louffs, e drachüras cuffurtusamaing, l's quæls haun fat l'g auis taunt loensch sco s'astenda uitta et aroba, e n's agüdær l'g ün l'g oter defendar e schirmagiær, paiais, lieud, hunur et aroba, taunt loensch sco inguidan et amuosan l's terms da iminchia lia, et la gûsta necessitæd retscherchia. L'g quæl saimper iminchia lia, saia culpaunta da fær à las otras duos lias, sün lur ægians cuosts, u ammanduos a l'üna

[6] Et cura nus suramanzunos confederos tuots, et nossa lieud in nomma da nus tuots, traissan our incunter l'g inimich, que chia alhura uain guadagno, que des gnir mis in inguæla part e butin, suainter las persunas. Mu scha nus guadagnassen paiais e lieud, que des gnir partieu our ad inguæl ad iminchia lia

[7] Allo tiers scha s'imbattes, chia tælas guerras dalg paiais füssen crudædas aint (l'g quæl Dieu loeng uoegla ustær) nun dess üngünna lia prattiçær ne piglær sü d'üngüna sort d'pæsch, sainza cussalg, sapchüda e

uoeglia da las otras duos lias, et per ^{uia} üngünna nu<n> s'metter in faffla-maint dimperse cun nos inimichs

[8] Melginnauaunt s'des iminchün dals confederos, s'acuntantær uia l's oters dalg dret, in quels louffs [263^v] innua ch'el chæsa, e nun s'artrær d'iminchia üsaunza ueglia e dret, ma arastær allo tiers, allo s'dess sainza surtrær tegner dret, et laschær azieuar dret

[9] Mu scha traunter nus suranumnos Sgniuors et trais lias, da quaista nossa lia, ün Cumoen uia l'g oters, u ün uich cun l'g oter, u generælmaing, gnissen in dabat, co chia que pudes iscuntrær (chia Dieu saia louaunt), schi nun dess quaista nossa [lia] per aque gnir aruotta ne spartida, ma s'acuntanter dalg dret l'g ün uia l'g oter

[10] Mu cura chia s'dchiapes et iscuntres, chia nus suramanzunædas trais Lias, gnissa<n> in scuncorgia traunter pær, dabat, et stosch (l'g quæl Dieu loeng oasta) schi des scodüna Lia tscherner trais u quater hundraiuels ho<m>mens, quels praschantær et urdanær, quels dessan esser largs da lur sarramaints dauart la Lia. L's quæls nouff u dudesch hommens, dessan santinzchær et cugniuoscher lg dret, sun tæls dabats e stoschs per lur sarramaints. In cas chia els aque in buntæd nun pudessa<n> uiua<u>nt metter giu, e ardür a cuncorgia. Et aque chia da els uain santinzchio e cunschieu, dessan las parts sainza s'ustær plü innauau<n>t, surtrær, et appellær, tegner sald e ferm, dsieua aque uiuar, e fidelmaing sgundær, dær loe e plaz

[11] Ma cura intraunter tæls urdanos hommens, nu<n> s'pudes achiatær e fær l'g plü. schi dessa<n> al[264^r]hura cumoenas trais lias tscherner et acetær ün hundraiuel terz et surhom, innua chia que l's sumaglia boen

[12] Sumgiauntamaing scha l'üna lia gnis in dabat cu<n> l'otra, schi dessan aquellas duos gnir auaunt la terza Lia, la quæla ho plaina pusaunza, et la des hauair, da l's schantær ün dret nun partischaun à lur cuost. [13] E scha ün Cumoen incunter ün oter, u una drachüra incunter ün'otra craschessan in scuncorgia e differenzchia, l's quæls füssan d'üna Lia, aquels dessan saimper per lur differenzchia, s'uoluer e gnir a dret tiers la plü prosma drachüra da quella lia

[14] Mu scha ün speciæl Cumoen, u particulæras persunas, incunter Cumoenas trais Lias gnissa<n> in dret, schi s'des ad aquels schantær ün Mastræl in quel loe, innua chia l'g ais schanto la Dietta, et tschernar da iminchia lia duos u trais hommens sainza part, da quels dess tæl dret gnir cunschieu et drizzo our

[15] E scha duos drachüras las quælas füssen da duos lias gnissa<n> in scuncorgia, schi dessan alhura las trais lias s'cuffgnir, et schantær ad ellas ün Cumoen drett sainza part, sco las sumaglia boen

[16] E scha duos lias gnissen in stosch e differentia [264^v] cun la terza, schi dessan alhura quellas duos lias chi sun adacord e p<er>üna prascha<n>tær u büttær our, sês hommens da bun güdicj, et la terza chi ho l'g dabat, des eir bütter our sês tæls hommens, l's quæls dessan esser largs da tuots lur sarramaints dauart la Lia, e sün quellas craschidas differenzchias e dabats, per lur sarramaints (scha que cun buntæd nun s'pudes metter giu) cugniuoscher l'g dret e santinzchær. Et que chi uain santinzchio, dessan ammanduos parts, sainza oter appellær tegner rat e ferm, e allo zieua uiuer. Mu scha traunter quels dudesch homme<n>s, in lur santenzchia, nun s'pudes achiatær üngün plü, des gnir tscharnieu ün terz u surhom, sco sü zura sto

[17] E innua traunter els füss qualchün l'g quæl nun uules s'acuntantær ne ubedir à tæl scha<n>tæda dalg dret, schi dessans nus suranumnos confederos per nos güros sarramaints, cu<n> nossa uita et aroba l's disubediants fær ubediants, usche bod chia nus da que gnins auisos

[18] Schi ais eir uiuaunt fafflo giu, que chia nus suranumnos confederos, tuots insemmel hauuain da fær et da drizzær our, u chia nus guadagnassen, per aque dessan las schantædas da las Dietas saimper gnir schantædas, una Dietta ad Ilanz, l'otra à Cuoir, la terza darchio ad [265^r] Ilanz, la quarta a Cuoir, la tschinchæffla in Tauo, et dsieua l'g auisamaint in scrit, tscherchær l'ubedienscha, et tuot aque chia las duos lias s'uneshan, dess la terza lia et seis mess eir sgundær, e uiuer lo zieua per lur sarramaints

[19] Item e dess eir iminchia lia hauair sieu scriuaunt cun ün Protocoll, l'g quæl sün tuottas Dietas e scha<n>tædas scriua et annotta tuottas fatschendas chi sun bsügnusas, las quælas s'faun allo, diligiaintamaing, atscho chia da qual têts nun uegna<n> our d'memüergia, e clæramaing s'achiatten l's cussalgs, fatschendas et ordinatiuns

[20] Ais er fafflo giu, quæl d'nus suranumnos confederos haues bsoeng d'ün Bÿstand, træs ün u plüs hommens, l'g quæl ad el in sieu adrachær l'g agüda et cussagla, taunt innauaunt sco drett ais. Aquel dess scha que da seis superiuors uain cummando esser ubediaint, saimper à cuost da quel chi dumanda

[21] Tiers que hauains nus manzunos confederos urdano, chia iminch'ün traunter nus, dess paiær e drizzær our steaurs e taglias, sco el uiuaunt ho paio, et sco d'uelg inno, et iminchia lia ho solita üsaunza

[22] Sumgiauntamaing scha aluassen e scummanzessen guerras dalg pai-ais, alg quæl Dieu saia auaunt, schi dessan l's bains dals sprituæls esser culpaunts da paiær üna taglia apusaiula, per cunschenscha da Cumoenas trais lias.

[23] [265^v] Item scha qualchün in sia Drachüra uain santinzchio e cunschieu per ün mæl redli homicidier, schi nun dess aquel in tuottes drachü-ras da cumoenas trais lias, hauair ungün friung ne sgürezza. E scha ün l'g quæl cumettes ün tæl homicidi, e fügis in un'otra Drachüra, et chia l'g currissen zieu ad aquel homicidier la amiaunza da quel amazzo. Schi des quel Mastræl e drachüra appiglær quel chi ho fat que homicidi, e suainter la santenzchia proceder cu<n> el in dret, et que chi pertain als cuosts, desse araster in cunsche<n>scha dalg dret. [24] Ma scha ün cumettes ün redli homicidi, quel des gnir saluo dsieua üsaunza e custüm da scodünna Drachüra

[25] Nus anumnos confederos hauains ei urdano chia iminchia dudesch anns imincha lia dess dær duos hommens, l's quæls dessan ir da l'g ün Cumoen in l'g oter, in tuottes trais lias, et dessan uscheia in iminchia Drachüra arnuær et piglær sü l'g sarramaint

[26] Item scha s'iscuntra chia duos u plüs traunter nus confederos gnissen ad aquella da s'ulair trær, u plaiær schi dessan aquels sgürær, dær e prender sgürtæd, sco ella uain dumandæda, et tuots aquels chi sun preschaints u uegna<n> tiers, sun culpau<n>ts da duma<n>dær e prender sü da els sgüraunza, per lur güro sarramaints, e quel chi surwses aque, quel des gnir chiasstio suaintar üsaunza d'iminchia Drachüra

[27] E nus s'dess eir ungün fær partischau<n>, u nu<n> partischaun, per l's sarramaints chia iminchün ho güro a seis sgnieurs, mu scha ün u plüs nun saluessan [266^r] aque, quel u quels dessan gnir chastios suainter cunschenscha et üsaunza da iminchia Drachüra, innua tæl partischauntezzas duainte<n>.

Oter scha füss chia qualchün wses plaio ün sieu paraint, in l'g terz gro, u plü ardaint, et træs aquel u quels duantes dan, schi dess alhura in que gnir piglo per mauns et handlagio suainter üsaunza da scodünna Drachüra

[28] Nus suranumnos confederos hauain eir in otras chioses à scodün Segner, paiais, Drachüras, Citæds e wschinaunchias, Noebbels, nun Noebbels, pouuers e ricks, üngün prains our, arsaluo lur drets, uscheia chia iminch'ün, des e po arestær tiers que ch'el ho da uelg inno

[29] Quaist ais fafflo chia nus suranumnos confederos chi udins in quaista lia, pudains quaistas uiuau<n>t scrittas chioses, packs, et artichels, imgiurær, müdær, minuir e craschantær, sco que à nus cumoenas trais lias

generælmaing uain à parair bsügnius, e megler fat, co fær ir ad ünguotta, sainza tuot frôd, et que nuns des per ünguna uia purtær üngün dan, ne pregüdicì à nossa hunur e sarramaints

[30] Nus suranumnos confederos hauains in quaista nossa Lia generælmaing arsaluo, scodüna lia, seis uelgs sgniuors, e lias, eir scodünas speciælas lias dua<n>tædas auaint quaista lia

[31] E pero cun quaist schi dessan uschigloe tuottes [266v] ubliaschuns, lias et scritüras, chia nus Cumoenas trais lias generælmaing, u üna lia uia l'otra auaint l'g datum da quaista chiarta hauains isaglo, et mis giu, esser in tuot sainza üngüna forza, mortas e giu, eir ad üngün esser üttel ne dann per üngünna uia

Impero ad aquels artichels da noef uia l's spirituæls, et oter fats, e mis in chiartas, da las quælas l'g Datum inguida, Lündaschdi prosse<m>sieua la Dumeingia, dsieua quasi modo geniti etc: da quaist ann sainza cumpiglamaint, dessa<n>saimper stær e rumagnair in lur forza

[32] E per chia quaista lia, cun tuots uiauant anu<m>nos puonks et artichels, da nus las trais lias, tuots l's nos chi uegna<n>dsieua, huossa e qui zieua in æternæls tèmps, arumagna, e uegna saluæda uaira, ferma et stæwla, schi hauains nus tuots e scodün dimperse güro ün auert sarramaint a Dieu et à la Sænychia Trinitæd.

[Fin] Aque tuot da saluær, adrizzær our, e cumplir in moed, fuorma et guisa, sco sü zura sto scrit, et aque per plü ferma clarezza, e plü stæffla sgürezza, hauains nus suranumnos Sgniuors e confederos, numnædamaing nus Andrea Auet à Tisentis, et eau Ian da Marmels, iminchün d'nus sieu ægian sagie, e nus da la Lia grischa quel da nossa lia grischa. Sumgiauntamaing [267^r] nus la lieud da la cumoena chiade, l'g sagie da la citæd Cuoir, et nus da las ündesch Drachüras, eir l'g sagie da nossa lia Cumoena, per nus et l's nos chi uegnan zieua da la nossa part da scodün d'nus, l's quæls nus aqui fermamaing n's liain, auertamaing aqui lascho e fat pendar

Dæda ais sün l'g venderdi dsieua S: Mathia, ün dals dudesch apostels et Euangelist Anno MDXXIII

Entant che l'ortografia na fa apaina difficultads n'è il lexicon betg adina chapibel mo gist uschia. Qua sajan menziunads be plets che n'èn betg da chattar en ils vocabularis actuals u ch'èn specificamain ladins e betg enconuschents en l'entir territori rumantsch.

En l'introducziun dal text puter è *sco nus stanzain* vaira spezial. Quai translatescha tud.²⁰ «wo wir geseszen sint», ed il text vall. ha *da ko chia nuo eschan* (...) *tschantads*. In verb *stanziar* “habitar” inditgescha dentant er Schorta, Rq. A 4, 261 cun divers exempels da texts giuridics. *adampchær* è ozendi in pled be ladin²¹ per “augmentar, creschentar”. Il text vall. ha il subst. *dampchiamaint* en quest lieu, ma dovra er *adampchiar* (al. 29), nua ch’il text puter ha *craschantær*. Per put. *intelligentia* ha il text vall. *cuwngentscha*, il tud. «verstennntnusz»; il pled ha damai qua anc la veglia significaziun “cunvegna, enclegientscha”. Put. *arnuanza*, vall. *arnuwamaint* mus-san en omadus linguatgs la furma veglia *ar-* empè da *re-* e signifitgeschan “renovaziun”. Il pled da basa *spartaivel* da *nun spartaiuelmaing* (al. 1) è anc da chattar PALL. 700 s. v. en la significaziun “zertrennlich”. Il text vall. ha *nun spartidamaing*, quai ch’è pli current. Il pled tud. correspondent, «unverscheydenlich», è svanì ozendi. Put. *laschær azieuar* signifitga “laschar suandar”. Il text vallader ha *laschar sieuger*, la furma veglia da vall. “sieuer”. Put. *arimur*, vall. *ramur* (al. 3) correspunda a tud. «uffrür» ‘Auf-ruhr’, ha damai in’altra significaziun che ozendi *rimur/ramur* “Lärm”. *tgning* “solcher” è anc inditgà PALL. 757, ma sco antiquà, ed il text vall. ha lura er *tal ramur* empè da *tgning arimur*. Put. *sainza mediaunta ungünna* correspunda ad «on mittel», che n’è dentant er betg cler²². La furma laschass supponer “mediatura”, cf. DRG 14,4 s. v. mediant. La furma feminina sa referiss lura sin *las otras duas lias* che precedan. Il text vallader lascha davent questa indicaziun.

Cun la formulaziun da l’original tud. «Ist alsdann bedingt unnd luter abgeredt worden» han omadus texts già difficultads. Il text puter ha *schi ais alhura pachiago e cleramaing fafflo giu* (al. 5), cun ‘pachager’ “far in patg” e ‘favlar giu’, ch’è ina traducziun da «abreden» dal text original. Il text vall. ha *Schi aise lhura tut oura e cler serrad giuo*, probablamain “ausgenommen und abgemacht worden”. *louffs* (al. 5.8) dal text puter è il plural da *loe* (al. 1.10.14). Las furmas valladras en *louchs* (al. 5) e *loech* (al. 14); en ils auters cas ha quest text in’altra traducziun. *cuffurtusamaing* translatescha «tröstlich», in pled ch’il translatur vallader ha puspè laschà davent. Put. *sco s’astenda* correspunda a «als wyt (...) langet», ina furma dal verb ‘stender’, vall. *usche l’ængk ko e po tenscher. ustar* (al. 7), vall. *ustar, oasta* (al. 10) è ozendi *duster, dosta. dimperse* (al. 7.32) ha qua anc la significaziun oriunda

20 Las indicaziuns dal text tudestg derivan tuttas da l’ediziun da JECKLIN, *Urk. Verf.* 83–89.

21 Tras ils predicants valladers è ‘damtgar’ er vegnì en il surs. protestant, dentant en la significaziun «erdichten, erfinden», cf. DRG 1,90.

22 JECKLIN, *Urk. Verf.* 84, ann. 4 inditgescha «unmittelbar» sco significaziun, ma quai ma para betg segir.

“dapersai, separadamain”, cf. DRG 5, 248b. Il text vall. ha *d’impersai* en ina scripziun pli analitica.

Put. *s’dchiapes* (al. 10) è ina furma reflexiva dal verb ‘d’chiappar’ “suceder, capitar”, cf. DRG 5, 119. La versiun vall. ha *s’d’chiapass*, damai la medema furma, puspè en ortografia pli analitica. *scuncorgia* è la furma veglia per “discordia”. La furma oriunda *discuncorgia è anc vesaivla en la furma vall. *dschkuncorgia*. Il pled put. *stosch* (al. 10.16), vall. *stausch* (al. 10.11.16) “disputa” chatt’ins anc tar PALL. 715.720 sut omadus chavazzins. *ardür* è ozendi *redür*; *ardür a cuncorgia* translatescha «zu ainickait bringen», cf. er DRG 1, 396a s. v. *ardüer* tar questa significaziun. *acetar* (al. 11) è ozendi ‘accepter’, ina furma pli docta. *surhom* (al. 11.16) transpona tud. «obman» en puter; il text vall. ha surpiglià *obman* sco emprest. *rat e ferm* (al. 16) è gia da quel temp ina cumbinaziun fixa, er da chattar en il text vall. al. 10 ed al. 16 en la medema furma. Al. 10 ha il text puter dentant *sald e ferm*, ed il text tud. «stett unnd vest».

Put. *aluassen* (al. 22), vall. *aluas*, furmas dal ‘alvar’ che correspunda a ‘lavar’ en ils auters idioms. Put. *mæl redli* (al. 23) “malonest” integrescha il pled emprestà dal tud. *redli* (al. 24) tenor il model ‘malonest’ en il sistem rumantsch, entant ch’il text vall. surpiglia *vnredlicher* (*homicider*) directamain dal tudestg, schizunt cun flexiun tudestga. Ma in pau pli tard dovra lura er il text vall. *nun redlich*. Tar put. *friung*, vall. *friungk*, qua en la significaziun “protecziun”, cf. DRG 6, 604s. Il text tud. ha er «fryung» en quest lieu. *plü ardaint* (al. 27) signifitga “pli datiers”. Il pled correspunda a surs. ‘rudien’, ch’ha dentant autras significaziuns, cf. DRG 1, 378ss. *stæwel* (al. 27) è “stabel”, betg ‘stavel’, put. ‘stevel’. *isaglo* (al. 31) en il text puter, vall. *insaglad* è la furma veglia per “sigillar”, cf. DRG 9, 287 s. v. *insaglar*.

4. Il manuscrit AstGr B/N 16

4.1. Descripziun dal manuscrit

En il manuscrit B/N 16 èn liads ensemen texts da differents linguatgs, da different gener e scrits da different temp²³. Dus dals texts da quest conglomerat èn manuscrits rumantschs. Sin l’emprim da quels ha er gia Schorta, Rq A 2, 589s., fatg attent. El descriva er là il cuntegn da quest ms. L’emprim text è la fin d’ina traducziun dal “Statuts-Vertrag” tranter l’imperatur Maximilian, cont dal Tirol, e l’uvestg da Cuir Paul Ziegler

23 Ina descripziun cumpletta dal manuscrit chatt’ins en Staatarchiv Graubünden, *Handschriften aus Privatbesitz, deutsch, italienisch, lateinisch – Nachtrag*, Chur 2014, p. 3, cuntaschibel cun https://www.gr.ch/DE/institutionen/verwaltung/ekud/afk/sag/dienstleistungen/bestaende/handschriften/Documents/B_N_Privathandschriften_d-it-lat_Nachtrag.pdf.

dals 5 d'avust 1519 (p. 1–6). Lura suonda ina traducziun dals statuts criminals dals 7 d'avust 1519, il *Stattütt u trastütt da queus dad Engiadina d'suot* (p. 7–28). Quests dus texts ha Schorta, Rq A 2, 593–619, edì ensemen cun ils originals tudestgs. Tar ils manuscrits rumantschs na sa tracti betg da manuscrits scrits il 1519, mabain probablmain var 100 onns pli tard; tenor Schorta l. c. 590 avant u enturn 1600. Lura segua dal medem maun e sin la medema pagina la *COPIA da la chiârta d'la Ligia tratta in ladin tras il barmôr Jachian Michieil da Zernetz, mo huofsa da nêw tras mai Duri chiampell da Susch aqui scritta Anno 1641 die 19. d'Martz* (p. 28–37). La Charta cumenza cun *Nuo Andres tras gratzgia da Deis Auad da Thîfatis*. I sa tracta damai dal text dal 1524, sco quai che la dataziun finala inditgescha lura er. Sin il text da la charta suonda *CVNCORDIA RES MAGNÆ CRESCVNT / Quaiſt ais ünna defchriuaſchun dals Artichiel da cumœnas trais Ligias* (p. 37–48), numnadamain ils Artitgels da Glion dal 1526. Lura vegn anc l' 'Appendix' a quests artitgels cun il titel *Vnna declarauntza jün plæds uiauaunt* (p. 48–49), medemamain senza il terz puntg, sco en il ms. ChP O,5,9, cf. sura p. 8. A la fin inditgescha il scrivant anc: *Anno 1641 die 22 d'Martz nhaig eug Duri_chia<m>pell scritt giuo quaiſt Traſtütt etc., e quai tuott nhag eug tutt giuo dad ün cudeſch, dalg huneift huom Jachian V zun da D'Ardez*. Ina pitschna poesia terminescha ils texts da Duri Chiampell. Pagina 50 è vida, ma p. 51–58 suondan texts pli giuven en autra scrittira. Els èn in extract dals statuts civils da Sur Tasna e cumenzan cun l'artitgel *Che differenchas chi auda suot ilg Drett da comün* (cf. Schorta, Rq. A 2, 261s.). Pagina 59 suonda ina notizia en in'autra scrittira, e p. 60 è vida.

Il manuscrit è damai scrit l'entschatta da l'onn 1641, ma il copist sa referescha en plirs lieus sin manuscrits pli vegls. *La chiârta d'la Ligia è tratta in ladin tras il barmôr Jachian Michieil da Zernetz*, damai translata da d'ina persuna ch'è gia morta e sto damai avair fatg questa traducziun gia intgins onns pli baud. Il num cumpara er en in *Trastütt da comün da Zernetz* (SCHORTA, Rq. B 1,595) sco *nuder dallg Commün da Zernetz*, ensemen cun Rudolph Planta, mort 1638, ma datas pli exactas n'hai jau betg pudì eruir. In Jachian Vanzun d'Ardez è stà reverenda, ma el è vegnì ordinà pir 1646²⁴, uschia ch'el è in pau giuven per vegnir en dumonda sco possessur dal manuscrit original. Persunas dal num Duri Chiampell datti pliras. En dumonda vegn tenor SCHORTA, Rq A 2,590, ann.5, in biadi dal reformatur Durich Chiampell (1510–1583) ch'era nuder a Susch, ma dapli infurmaziuns da quel na m'èn er betg vegnidadas enconuschentas. Da ses models e dad el sez n'han ins damai naginas infurmaziuns precisas. Ma igl è tuttina da remartgar che manuscrits da quests texts èn vegnids da sa salvar

24 JAK. R. TRUOG, *Die Pfarrer der evang. Gemeinden in Gaubünden und seinen ehemaligen Untertanenlanden*, JHGG 64, 1934, S. 28.

da la devastaziun da l'Engiadina bassa ils onns 1621/22 entras ils Austriacs, uschia ch'els han pudì vegnir translats e scrits giu il 1641, anc en cumplaina occupaziun austriaca.

4.2. Il text da la Charta da Duri Chiampell

Las modas da scriver da Duri Chiampell èn per part vaira spezialas. Per l'ediziun hai jau simplifitgà intginas chaussas per pussibilitar la tschertga electronica entaifer il text ed er per evitar memia blers segns dubels e levgiar qua tras la lavur d'impaginaziun.

- Il grafem <e> ha fitg savens (161x) in punct suravi: <è>, cunzunt cura ch'el è accentuà e tar la conjuncziun *é* ed *éd*. Ma i dat er singuls *e* ed *ed* senza quest punct, ed er en bunamain tut ils auters cas chatt'ins omaduas furmas. Quest punct è laschà d'avent qua.
- Per <œ> dovra il scriptur normalmain <œ> (35x), ma er <ò> cun in punct suravi (10x), <œ>, er cun in punct (3x), ed <œ> cun dus puncts (3x), lura anc ina giada <œ>. Qua vegn scrit adina <œ> en il text da l'ediziun.
- Tar la gruppa 'iü' survegn il <ü> adina mo in punct empè da dus, damai *giüdar*, *üngiün*. Questa gruppa è adina scritta uschia (29x). Quai è damai ina scripziun currenta da quest scriptur. 4x stat quest <ü> er en in auter lieu: tar *iminchün* manca excepziunalmain il <i>, e tar *l'ün* (2x) e *ch'ün* è bain l'apostrof la raschun d'utilisar be in punct. Ma *l'ün* (6x) e *lün* (6x) èn pli frequents. En l'ediziun vegn adina duvrà <ü>.
- Il <ÿ> ha usualmain dus puncts (12x), dentant 2x be in (<ÿ>). En l'ediziun stat <y>.
- Fitg frequent è il diever da <ſ> (376x vs. 799x <s>). Dominanta è suletamain la scripziun <ſ> (174x) en cumparaziun cun <ss> (2x) ed <ſſ> (2x). Ma er qua chatt'ins gia en l'introducziun dal tut: *Schi ns hauainuo per pasch è pauſs, è uniun nossa éd da noſs successuors, ün arnuwamaint fatt da noſſa Ligia*. Il <ſ> è remplazzà en l'ediziun cun <s>.
- Il punct che vegn utilisà sco interpuncziun po star en differentas posiziun. Il pli savens stat el amez la lingia u sin l'autezza sura dal bustab (70x), ma el po er star sin la lingia (19x). L'interpretaziun n'è betg adina segira. En l'ediziun stat el sin la lingia, auter ch'en quels cas nua ch'el enramescha ina cifra u ina scursanida.

[28]²⁵ COPIA da la chiârta d’la Ligia tratta in ladin tras ilg barmœr Jachian Michieil da Zernetz, mo huossa da nôew tras mai Duri chiampell da Susch aqui scritta Anno 1641 die ·19· d’Martz.

[Intr.] Nuo Andres tras gratzgia da Deis Auad da Thisatis. Eug Hans da Marmals Sengr’ a Razœns. Nuo comœns tuots da las trais Ligias, hawdond e zezond da quaista e da tschella uart dals Munts, da ko chia nuo eschen aint in noss cræss tschantads. coffessain, e_fadschain a_sauair ad ün ed a sckiadün, par nuo, et par queus chi haun da ngir dsieua nuo. Siond chia noss pardauaunts e uelgs passads auaint alchüns temps, tras prussas e redliches chiaschuns, par pasch, defensiu, e paus lur, e da queus chi hau-eiuan da ngir dsieua els, e per dampchiamaint d’lur uantüra, salüd laud ed hunur.

In nuom da la nun spartida Trinitad. Vnna Ligia fatta, e cuwngentscha suainter cuntngair dala velgia chiarta uainuo serrad [29] giuo. Vsche lunguamaing dimę chialg stady humaun da temp in temp s_müda. Schi ns hauainuo per pasch e pauss, e uniun nossa ed da noss successuors, ün arnuwamaint fatt da nossa Ligia e cuungentscha, chi ais uiuaunt statta cun declarauntza, fuorma et mœd, eir cun puoincks et artichels, scko qui dsieua da plæd in plæd tschertamaing uain declarad e scrit staa

[1] Par lg’ prüm chia nuo tuotts insemmel e nun spartidamaing chiars e bun fidels confederads, dessen esser queuss, ed nuo, e queus chi uenngian dsieua nuo, ad in_perpetua restar uœllgian: vsche_sko fuond ed terrain sta, düra ed reista, e l’ün l’auter ns’ giüdar, cuslgar e star tiers, cun tuot-tas nossas persunas bain ed hunur. Lgieut e pagiais suainter noss pudair, l’as stradas schirmagiar ed in pasch dafender e mantngair. Lün l’auter wnal ans laschar sieuger, e_dar raba fidelmaing a buna faich. [2] Nuo nun dessen eir ad_üngiün eister artschaiuer aint in nossas Ligias, zainza cussailg, sauair e uœllgia da surnumnads Snguors e confederads.

[3] Item e nun dess eir ingiüna Ligia sulletta da las trais Ligias ünna guerra dalg pagiaiss cummantzar, zainza cussailg, sauair, uœlgia dalas autras duass Ligias. Quala Ligia quai surpassas. V_tal ramur u guerra cumantzas, e quattras las Ligias in guerra ngissen. Dess uschea quella Ligia chi tiers tal schguardin, u guerra hauess datt ocasiun, da las autras duoss Ligias zainza metz suainter cuntschentscha ngir chiestigiada. Ed eir las duoss Ligias nun sun culpauntas à quella Ligia chi quella guerra hauess cummanzad, ne agiüd, ne cussailg, ne pistant.

25 Il text cumenza gist suenter la fin dal *Stattütt u trastütt da queus dad Engadinna d’suott 1519*, edì dad SCHORTA, Rq A 2, 601–619, anc sin la medema pagina 28. La paginaziun da Schorta dal text vegn cuntinuada qua.

[4] Item eir schüna drettüra u ün comœn, u ünna speciala par[30]suna zainza sauair, cussailg u uœlgia da las trais Ligias, ramur da guerra cumanzassen. Schi dessni l'hura da las trais ligias, scko que<us> chi hagian ruott lg_saramaint, e zainza hunur ngir chiaschiads.

[5] Mo scha tras redlichas chiaschuns, schguardins d'schmizizgia u bsœng (da lg qual Dieu saia lauaunt) crudass aint, e chia lüna part u lautra, in tal mœd sco sü d'sura tunna, cuolpa cummantzass u hauess cumanzad. Schi aise lhura tut oura e cler serrad giuo, chia quala part chi uain admonida da lautra, sea cun chiartas u suott ls œlgs, quel dess l'hura zainza d'mura à ls plü prossems louchs u drettüras, a queus chi ls hauessen admonids, u awisads tapframaing trar tiers usche l'œngk ko e po tendscher, raba e persuna, ed lün lauter giüdar, pagiais, l'gieut, raba ed hunur, incuntr iminchiün, suainter noss mellger pudair, giüdar, dafender, e schirmigiar, vsche lœngk ko lg cuffin dad' iminchia Ligia main oura, ed amuossa e lg apussaiuell dumonda. Alg qual saimpermæ iminchia Ligia, a las autras Ligias, sea à l'ünna u ad amanduoss aiss colpaunta quai da far à seis agian cuost: [6] E scha nuo surnumnads tuots confederads e nossa lgieut tragesse oura sün noss inamichs, quai chia qua tras l'hura ngiss guadangad, u tuut, quai dess ngir suainter las persunas, ad ingual buttin ngir partid giuo. Mo scha nuo lgieut u pagiais guadangassen, schi dessi ad iminchia Ligia ngir part(id)yd tiers ad ingual. [7] La tiers schi fuoss dchiapad chia tal guerra dalg pagiais fuoss crudad aint (ilg qual Dieu uœllgia lœnsch ustar) Schi nun dess ingiüna Ligia da d'ingiüna sort d'pasch praticiar, né tour sü zainza cussailg, ssauair e uœllgia da las autras duoss Ligias, ne in ingiün mœd cun noss inamichs ngir adünna ne surtschantschar.

[8] Melginauaunt schi dess iminchiün intaunter nuo confede[31]rads lün incunter lauter, s'laschar contentar da lg drett, l'ün da l'auter inua ell ais chiasond, ed iminchia uelgs drets, u ngir naun, brich tschunquar giuo, mo la tiers rastar e laschar, et aqua ad iminchiün bain spert laschar sieuguer lg'drett susurra e saluar drett.

[9] Moa scha intraunter nuo surnumnads snguors e trais Ligias da quaista nossa Ligia, ün comœn incunter lauter, u ünna wschinaunchia incunter lautra, u comœnamaing in differentia ngissen dako chia quai d'uantar pudess (dalg qual Dieu uœllgia esser lawaunt) Schi nu<n> dess parquai quaista nossa Ligia esser ruotta ne spartida: mo lgün incunter lgauter s'laschar contentar dalg drett. [10] Et inua chi s'd'chiappass u chi chiaschias, chia nuo surnumnadas trais Ligias l'gün traunter lgauter ngissen in dschkuncordgia, differentia, u stausch hauessen (alg qual Dieu uœllgia lœng vstar) Schi dess iminchia Ligia trais u quater huomens dar naun ed ordinar, quels dessen l'hura da lg saramaint chi haun giürad a las Ligias esser larcks, ls' quals nouff u dudesch huommens, la tala differentia

u stausch, per lur giürad saramaint ilg drett dessen cunguoscher e_sen-
tentzgiar: Sch'eus uiawaunt cun buntad quai nun poan tour giuo u ls
giüdar adünna. E_quai chia da d'eus sü sura uain cuntschüd u_sententz-
giad, dessen las parts zainza plü löe<n>tsch vstar, trar, u Apellar, rat e_
ferm saluar, lubir sü e fidelmaing ngir d'sieua e_far executiu<n>

[11] Mo sch_intraunter quels deputads, ilg plü nun pudess ngir fatt u chia-
tad, schi dessen l'hura comœnas trais Ligias ün obman, inua chia ad el-
las sumailgia böen, com<m>œnamaing tscherner oura e tour. [12] Sum-
lgauntamaingk cur ünna Ligia cun lautra ngiss in differentia u stausch,
schi dessen quellas duoss ngir auant la tertza Ligia, la quala ha plaina
pussaun[32]za²⁶, et hauair dess ünna nun partischaunta Drettüra, ad ellas
à lur cüst da tscherner e tschantar. [13] V schün comœn lgün traunter lgau-
ter, u ünna_Dratüra incunter lautra, ngissen in differ(n)entia u schguar-
din, e queus fuossen da d'ünna Ligia, schi dessen queus saimperme, per
lur differentia aint in la prosmaunta Drettüra da quella Ligia ngir à drett

[14] Mo schün comœn in special, scko specialas parsunas incunter com-
münas trais Ligias ngissen in drett, Schi dessi a_quellas ngir tschantad
ün Mastral aint in quel löech, chia la tschantada da lg dy uain, et eir da
d_iminchia Ligia duoss u trais huommens zainza part, da quels dess tal
drett ngir contschütt et expedit.

[15] E scha duoss Drettüras chi fuossen da duoss Ligias, creschessen in
differentia, schi dessen lhura las trais Ligias ngir surüna, et a quellas ün
comœn nun partischaunt Drett schantar inua chia ad ellas sumailgia
böen.

[16] Mo scha duoss Ligias incunter la tertza Ligia ngissen u creschessen
in stausch, schi dessen lhura quellas duoss Ligias chi sun parünna, ses
bain inclegiantaiuels huommens, et la terza chi ha differenzgia, eir tal ses
huommens dar naun.

Ls quals tuots da lur saramaint dauart la Ligia giürad, dessen esser le-
digs, e largs: queus dessen lhura par lur saramaint, per la differentzgia u
stausch chreschüd, (scha cun buntad quai nun po ngir drizad giuo u cur-
dad) cunguoscher lg Drett e sentenzchiar, e que chia qua uain santenz-
giad, ammasduoas parts zainza autra apellaziun saluar rat_e_ferm,
e uiuer lazieu. Ed inua chia traunter quels dudesch [33] aint in lur
santenzgia ilg plü nun s'pudess chiatar, schi dess lhura scko sü d'sura
staa, ün obman ngir tscharnüd oura. [17] E scha taunter nũ inqualchiün
fuoss, chi da tal drett schantad nun s'contentass, ne obedir uless, schi
dess nuo uiauaunt numnads confederads per noss giürad saramaint, cun

nossa raba e parsuna, alg dschubeidy far esser obeidy, usche baut nuo par quai ngin auisads.

[18] L'g ais clær intraunter nuo surnumnads confederads serrad giù che chia nuo l'ün cun lauter, hauain da far u da dritzar oura, perquai dessen las tschantadas da ls dys saimpermæ lün dy ad ylans, l'auter dy a cuoira, lg tertz darch'eug ad Ilans, lg quart darcheaug a cuoira, et lg tschingchiaw in Tauau ngir tschantads et dsieua chi sun scrits oura quells cun obediencia tscherchiar. E tuot aque chia duos Ligias uenngan parünna, dess la tertza et seis Mess per lur seramaint là dsieua sgundar e uiuar.

[19] Item e dess eir iminchia Ligia seis scriuaunt hauair cun ünn protokol, aint in lg qual sun tuot dys e schantadas, tuottas fatschendas, ch'aqua uenngan handligiadas, scha bsœng fuoss notar sü, e diligiaintamaint scriuer. Chia cun ilg temp, chia cussailgs, fatschendas, u tschantadas nun uenngen our d_mimœrgia, mo clær chiatadas uengen.

[20] Eir ais tschantschad, ilg qual da nuo confederads hauess bsœng d'agiüd u pistand, tras ün u plüs huomens, ch'aint in seis cuost cun drett, alg fuossen ad agiüd, e cussailg àlg dessen usche lõentsch et inauaunt chia dret ais. Quel dess ngiond cumandad da sia superiurità, esser obedi saimper à cuost da quell chi dumonda.

[21] Latiers ha a nuo surnumnads confederads sumgia böenn, [34] ch_iminchün²⁷ intraunter nuo, stuoir e tallgia scko da uelg naun ed iminchia Ligia ha per_vsauntza, dritzar oura et daar dess.

[22] Sumgiaunt eir scha guerra da lg pagiais u generala creschess u aluas (da lg qual Dieu saia lauaunt). Schi dessen las rabas spirtualas u da Baselia, esser culpauntas ünna cuungaiula tallgia da daar e pagar zuainter cuntschentscha da comünnas trais Ligias.

[23] Item cur ün aint in sia Dratüra per ün vnredlicher homicider ngiss santenzgiad u contschüd, schi dess quell aint in tuotas Drattüras da nosas trais Ligias hauair ingiün friungk ne sgüeza. E_scha ün chi ün nun redlich homicidi fadschess, aint in ün outra Dretüra mütschas, et aquel homicidier l'amiauntza da quell chi ais amatzad gessen d'sieua u_lg sequitassen. Schi dess lhura quel Mastral u_dratüra, a quell homicider cun Drett tour sü u_farmar, e zuainter la santenzgia giüstiar, e taunt ko per lg cuost dessi star à cuntschentscha dalg Drett.

[24] Mo schün fadschess ün redlich todtschlag, quell dess suainter üssaunza da d'iminchia drettüra ngir saluad.

27 P. 33 giudim: chi.

[25] A_nuo surnumnads confederads ns ha eir sumgia böen, chia iminchia (Drattüra) dudesch onns, iminchia Ligia dess tscherner oura e dar naun duoss huommens, chi s'dessen pinar e ngir da l'ün comün a l'auter aint in tuottas trais Ligias, et aint in iminchia dretüra tour sü, dessen at arnuuar lg' Saramaint.

[26] Item schi s'dchiappas chia duoss u plüs intaunter nũ surnu<m>[35] nads confederads, l'ün intaunter lauter, u lün in_cunter lauter ngissen mal ad_ünna, schi dessen quels d'ar frid e tour, vsche baut ko e uengen dumandads, eir tuots queus chi fuossen u_ngissen la tiers dessen da d'eus dumandar frid, u la tour sü par l'ur giürad, saramaint, e quel chi quai suruadsess, quell dess suainter üsauntza da d'iminchia Drettüra ngir chiastigiad. [27] Eir nun s'dess ingiün metter a_part u tour part tiers lg saramaint, dama ch_iminchün à_seis senger e patrun ha giürad.

Mo schün u plüss que nun fadschessen u nun saluassen, quell u queus dessen zuainter üsauntza dad iminchia drettüra inua chia tal parts u partischauns s'faun, ngir chiastigiads.

Auter schi s'dchiappas ch'ün seis prossem da saungk infina aint in lg tertz grad, u plü prossem da saungk uadses plagiadt, e_chia tras quell u queus lg don d'uantas. Schi dess lhura aint in quai darcheug d'suainter üsauntza dad iminchia Drettüra ngir tut amaun et handliad.

[28] Nuo surnumnads confederads ns hauain l'ün l'auter ad_iminchün, a sngur, Drettüra, citad, vichs, Nœbbel nun nœbbel, pouuer u rick, ingiün serrad oura seis drets rasaluad. In tal mœd chia inminchün tiers seis uelgs drets giudüds e possa rastar

[29] Imprœ aisse tschantschad ch'nuo surnumnads confederads chi udin in quaista Ligia, quaists uiauaunt scrits, fats, pacts ud Artichels, possem mélgdrar, declerar, minuir. u adampchiar, scko a nuo comoenas trais Ligias, commœnamaing ns' sumailgia chi sea böen, melg e bsüngus fatt, que tuot à buna faich, e quai nu<n> dess à nuo uia ad nossa hunur ne saramaint purtar ingiün don, ne ingütta minuir.

[36] [30] Nuo surnumnads confederads hauain aint in quaista nossa Ligia cumünamaing resaluad inminchia Ligia à seis uelgs dretts Sngur u Ligia fatta, eir tuottas specialas Ligias ch'auaunt quaistas sun statts fattas.

[31] Et_imprœ dessen cun quai tuottas obligiaschuns, Ligias, u scritüras chia nuo comoenas trais Lias, comoenamaing insemmel, u ünna Ligia incunter lautra auant lg datum da quaista chiarta insaglad u schantad fuoss, tuot e zuond afatt, e miss giuo, dess esser ne purtar ad ingiün ne üttel ne don da d'ingiüna uia brick.

Imprœ queus artichels danœff incunter ls spirituals ud auters fats, u scrits, ilg qual datum main oura ilg prüm Lgündeschdy, dsieua la Dumengia Quasi modœ geniti, quaist onn. Nun cumpillgiads dessen esser saimpermæ aint in lur uigur restar.

[32] E chia quaista Ligia cun tuots uiauaunt numnads puoincks ed artichels, da nuo_da las trais Ligias tuottas, e noss successuors, huossa e qui dsieua à temp perpertual, d’uardad, stauel e ferm reista e saluad uengia.

Schi hauainuo tuots insemel et iminchün d’impersai giürad quai tuott da saluar, cun ün auert Saramaint uia a Deis ed la .S.Trinitad. [Fin] Quai tuot da saluar, drizar oura e cumplir, aint in ün mœd, uia e fuorma, scko viawaunt scritt ais.

E quai per ünna sgüra stauleza, e staula sgüreza schi hauains nuo Andres Auad a Thisatis, ed eug Hans da Marmals, iminchün seis [37] agian sage. E nuo da la Ligia Grischa ilg sage da nossa comüna Ligia. Sumgiaunta-maing eir nuo lgieut da comüna chiade da la Citad da Cuoira. E nuo da las Vñdesch Dratüras eir nuo ilg sage da nossa comüna Ligia, per nuo, e per quels chi uengen dsieua nuo dad iminchia part chi ns hauain stauel ligiads insemell auertamaing laschad pender sün quaistas chiartas, trais l’ünna scko_lautra, et ad inminchia Ligia ünna datt.

Datum ilg venderdy dsieua ilg dy da lg’ Soingk Apostel ed Euangelist Sa<n>ct Mathieu aint in lg onn chi s’numbra dsieua la naschentscha da noass Sennger Iesu christi 15·24·

Rascrit giuo quaista copia da_mai Duri chiampell da Susch Anno 1641
Ady 19 d’Martz

Er en quest text datti in u l’auter pled ch’ins na chatta betg pli en ils vocularis actuals e da quels che n’èn betg currents en l’entir territori rumantsch.

Per *dampchiamaint* (Intr.) “augment” cf. il commentari tar il text puter, p. 21, sut *adampchær. dime*, ozendi ‘dimena’, vall. per part er ‘damaja’, correspunda a surs. ‘damai’, ha dentant la significaziun “pia”, cf. DRG 5,246s. Il grafem <e> è rar da quel temp; en il text vall. chatt’ins be anc el en *saimpermæ* (al. 13) sper *saimpermæ* (al. 5.18). Il text puter ha be *saimper* en quests cas. *faich* en *a buna faich* (al. 1.29) correspunda ozendi a vall. ‘fai’, La furma *faich* per ‘fai’ è fitg rara e betg documentada en il DRG 6,16ss. Il text puter ha en omadus lieus *sainza frod. schguardin* (al. 3.5.13) translatescha tud. «uffruor» (al. 3) ed «unainickait» (al. 5.13). Il text puter dovra *arimur* (al. 3) u *scuncorgia* (al. 5.13) en quests lieus. Ma tar Bifrun è il pled

vaira frequent; en la furma *schguardin*, Mc.13,15,7 e *sthguardin* Mc.15,7; Lc.21,9;23,25 etc.

d'schmizizgia (al.5) para pli ester che quai ch'el è; cun ils vocals sinco-pads ed en ortografia actuala fissi 'dischamicizia'. *sea* (al.5(2x).29) è ina furma dialectala per 'saja', cf. DRG 5, 690b per las furmas dal conj. dad 'esser'. *dchiapad* (al.7) è il ptc. da 'd()chiap(p)ar' "succeder", cf. er sura p. 22. Entant che quest verb vegn duvrà en il text puter be ina giada (al.10), vegn el anc duvrà en il text vallader al.10.26.27. *adiünna* en *gnir adiünna* (al.7), *giüdar adiünna* (al.10) ha la medema significaziun sco *pariünna* (al.16.18), cf. er *uenngnan pariünna* (al.18). I dat er la furma *mal adiünna*, ozendi 'mal-perüna' (al.26), plinavant *ngir suriüna* (al.15). Il text puter na dovra naginas da questas furmas. *surtschantschar* (al.7 fin) è bain influenzà dal text tudestg, ch'ha dentant cun raschun «underredenn», betg "überreden".

chiaschkias (al.10) n'hai jau chattà nagliur. *Et inua chi s'd'chiapass u chi chiaschkias* translatescha tud. «und wo sich auch füogte unnd begebe». Er il text puter ha dus plets: *Mu cura chia s'dchiapes et iscuntres*. Ils dus plets han en quests cas significaziuns fitg sumegliantas, dal tip "sucedess e capitass", ma indicaziuns pli exactas na poss jau betg far per il mument. Ils blers auters plets difficils da l'alea 10, sco *dschkuncordgia* "discordia", *stausch* "disputa", *vstar* "dustar", *rat e ferm* (al.10.16) èn gia vegnids tractads en connex cun il text puter p. 22. In pau pli spezial è anc *lubir sü* (al.10 vers la fin), che correspunda a tud. «geläben», tenor JECKLIN, *Urk. Verf.* 85 ann. 6 en il senn da "befolgen". Ma tenor il DRG 11,479b signifitga 'lubir sü' "be-eiden", uschia ch'ins po supponer, ch'il translatur saja parti da 'geloben' empè da «geläben». *dschubeidy* (al.17) è il cuntrari da *obeidy*, che suonda gist; il text puter ha *disubediants fæx ubediants*, damai furmas pli datiers da las furmas actualas. *handligiadas* (al.19), *handliad* (al.27) "behandelt" na chatt'ins betg pli en ils vocabularis ladins moderns, bain dentant anc PALL. 346, cun renviament a 'negoziar'.

Eir ais tschantschad (al.20) chapesch'ins apaina senza il text tud. «Ouch ist bereth worden». La medema traducziun chatt'ins er en al.29: *Impræ aisse tschantschad* «Doch ist bereth». Il text puter ha *Ais er fafflo giu* (al.20) probablmain sin basa da tud. 'abgesprochen', ma al.29 er be *Quaist ais fafflo*. Intginas autras difficultads da quests alineas èn tractadas en connex cun la varianta putera (p. 22), sco *aluas* (al.22), *vnredlicher* e *nun redlicher* (al.23), *friungk* (al.23) etc. In pau pli spezial è *dar frid* (al.26), tud. «fryd geben». I sa tracta d'in term dal linguatg da dretg german, ch'ins chatta pli savens da questa vart dals munts, cf. DRG 6,188 s.v. freid III. Ina furma in pau

pli speziala ha er *impræ* (al. 29.31) empè dad *impero* u *pero* (omadus en il text put. al. 31). *insaglad* (al. 31) “sigillai” e d’*impersai* “separadamain” èn gia tractads en connex cun il text puter, p. 21s. Per finir saja anc fatg attent sin la furmla *per ünna sgüra stauleza, e staula sgürezza* (Fin) ch’ins pudess translatar cun “segira stabilitad e stabla segirtad”. Ni il text puter cun *per plü ferma clarezza, e plü staffla sgürezza* ni il text tud. «zu vesten Urkhundt unnd stätter sicherhait» han ina formulaziun sumeglianta. I fiss sa chapescha fitg interessant da cumparegliar las duas traducziuns ina cun l’autra er en blers auters cas, ma quai dess alura puspè in nov artitgel.

Scursanidas

AnSR = *Annalas da la Societad Retorumantscha*, 1 (1886)–132 (2019).

AstGr = Archiv dal stadi dal Grischun.

BRM = Biblioteca romontscha dalla claustra da Mustér.

Bifrun = THEODOR GARTNER (1913) *Das Neue Testament (...) von Jakob Bifrun 1560*, Neudruck (...) Dresden.

ChP = Chesa Planta, Samedan.

DRG = *Dicziunari Rumantsch Grischun*, T.1–14, A–mindramainta, Winterthur, Cuiira 1939ss.

PALL. = PALLIOPPI ZACHARIA ed EMIL (1895), *Dizionari dels idioms rumauntschs d’Engiadin’ota e bassa, della Val Müstair, da Bravuogn e Filisur (...) Romaunsch-Tudais-ch*, Samedan 1895.

JECKLIN, *Urk. Verf.* = CONSTANZ JECKLIN (1882–83), *Urkunden zur Verfassungsgeschichte Graubündens, Zeit der Reformation (Bis zum Ende des 16. Jahrh.)*, JHGG 12–13, 73–117.

JENNY, *Handschriften* = RUDOLF JENNY (1974), *Handschriften aus Privatbesitz im Staatsarchiv Graubünden, Repertorium*, Chur. Register zu den rätoromanischen Handschriften aus Privatbesitz bearbeitet von HERCLI BERTOGG UND MARKUS JENNY.

JHGG = *Jahresbericht der Historischen Gesellschaft Graubünden*, 1 (1871)–114 (1984).

RRC = CASPAR DECURTINS, *Rätoromanische Chrestomathie*, Bd.1–13, Erlangen 1888–1919, Repr. Chur 1983.

RRC Reg = *Rätoromanische Chrestomathie*, Bd. XV: *Register*, bearb. von PETER EGLOFF UND JON MATTHIEU, Chur 1986.

SCHORTA, Rq. A 1–4 = ANDREA SCHORTA (1980–1985), *Die Rechtquellen des Kantons Graubünden*, 1. Teil: Der Gotteshausbund, Bd.1–4, Aarau.

SCHORTA, Rq. B 1–2 = ANDREA SCHORTA (1965–1969), *Rechtsquellen des Kantons Graubünden*, Serie B, Dorfordinungen, Chur.

Georges Darms, Via Tuma Casté 6A, 7013 Domat/Ems, georges.darms@unifr.ch